

מה ידע העולם ומתי

מרטין גילברט

ב-27 בנובמבר 1941 דיווח לירושלים הקונגרס היהודי העולמי בג'נווה כי יהודים שהצליחו לחמוק ממה שתואר כמעשי טבח, רעב ודיכוי בגטאות של אירופה, עומדים בלא ספק להישלח למקום כלשהו מעבר לים, מחוץ לאירופה. הדיווח הזה היה אופייני למידע המוטעה שהגיע למערב באותו חורף. לגרמנים לא היו כל תכניות לשלוח את היהודים אל מחוץ לאירופה. בשעה שהגיע הדיווח הזה לירושלים, היתה התכנית המקיפה שנדונה בברלין התכנית לרצוח את היהודים שחיו ממערב לקו ריבנטרופ-מולוטוב. התכנית נועדה לצאת מן הכוח אל הפועל באמצעות גירוש היהודים למחנות השמדה והריגתם שם בתאי גזים או במשאיות גז.

אתרי המחנות שנבחרו לקליטת היהודים המגורשים ולרציחתם שכנו באזורים נידחים: ארבעה בפולין הכבושה בידי הגרמנים ואחד בשטח סובייטי הנתון לכיבוש גרמני. המחנה הראשון שנכנס לפעולה נמצא ביער סמוך לכפר חלמנו שבמערב פולין. המגורשים הראשונים נשלחו לחלמנו והומתו במשאיות גז ב-8 בדצמבר 1941. בסך הכול נרצחו בחלמנו באותו יום 2,300 יהודים. בחודשים הבאים הומתו שם מדי יום 1,000 איש לפחות. רובם הובאו לשם ברכבות מגטו לודז' ומן הערים שבסביבתה. מספר הנרצחים הגיע ל-400,000.

ידיעות על שלב אחרון זה בהשמדה של יהודי אירופה הגיעו למערב רק שישה חודשים אחר כך. הידיעות שהגיעו בתחילת 1942 עסקו במאורעות שהתרחשו ארבעה חודשים קודם לכן. ב-9 בפברואר, חודשיים אחרי הקמת חלמנו, שיגרה ללונדון הצירות הבריטית בֶּרְן דוח שהגיע לשווייץ: יהודים צעירים נלקחים לגרמניה מכל רחבי אירופה הנאצית "לשם ניסויים בגז". משרד החוץ שאל את נציגיו בֶּרְן אם אפשר לאמת את הדוח. ב-18 בפברואר נתקבלה התשובה כי הצירות נועצה ב"בנקאי פרטי מקומי ידוע", מראשי הקהילה היהודית בבזל. גם הוא שמע על דוח כזה מ"מבקר" שבא לבזל מווינה, אך מבקר זה לא היה יכול לאשר את אמיתות הדוח. למעשה נעשו הניסויים הללו ארבעה חודשים קודם לכן, בֶּרְנֶבְרְג שמדרום מערב לברלין.

ב-15 החודשים שלאחר פתיחת חלמנו, כלומר פרק הזמן המקביל לשיא השליטה הגרמנית הצבאית באירופה, כשהשתרע הרייך מן הכף הצפוני ועד כף מֶטְפֶן ומכף פיניסטֶרָה ועד הרי הקווקז, נרצחו יותר משני מיליון יהודים בחמשת מחנות ההשמדה הנאציים: חלמנו, בלז'ץ, סוביבור וטרבלינקה שבפולין ומלי טרוסטינֶיץ שבברית-המועצות. בנרצחים היו עשרות אלפי יהודים ממערב אירופה, רבים מהם ילידי פולין, שרוכזו וגורשו מזרחה ברכבות. אחרים

נשלחו לקבונה שבליטא הסובייטית ולריגה שבלטוויה הסובייטית, ושם הוצאו להורג באתרי הרצח ההמוני שקודם לכן נרצחו בהם היהודים המקומיים.

במרס 1942 הוקם עוד מחנה מוות מעבר למסילת הרכבת הראשית שהובילה למחנה הריכוז שכבר היה קיים באושוויץ ונכלאו בו בעיקר אסירים פולנים. עשרות אלפי פולנים נכלאו באושוויץ ורבים מהם נרצחו מאז יוני 1940. משנת 1942 הוצבו מתקנים להשמדה המונית בבירקנאו הסמוך.

כמה גורמים סייעו לגרמנים לשמור בסוד את מעשי ההרג שלהם בבירקנאו. מאז 1919 לא הציגה אף מפה את שמו הגרמני של המקום, שכן האזור הפך לחלק מפולין. בשנת 1942, משחזר האזור לידי הגרמנים, הועברו לשם כמה מאות מפעלים גרמניים; בדומה למכרות הפחם הקיימים, נזקקו מפעלים אלה למספר ניכר של עובדי כפייה. לא כל היהודים שגורשו לבירקנאו עתידיים היו להירצח. הילדים, הזקנים והחולים נלקחו היישר מרכבות הגירוש לתאי הגזים, ואילו כמה מאות גברים ונשים בריאים בגופם מכל רכבת (לעתים עד 500 איש מרכבת שהובילה 1,000 מגורשים) הופרדו מן הנדונים למיתה ונשלחו לבלוקים למגורים, ומהם יצאו מדי יום לעבודות הכפייה שלהם.

מתברר שקיומה של אוכלוסייה כה גדולה של עובדי כפייה היה אחד האמצעים היעילים ביותר להסתרת תכליתו העיקרית של בירקנאו. הבלבול נבע מן העובדה שבירקנאו שכן באזור המנהלי של מחנה ריכוז קיים, אושוויץ, שאסירים רגילים היו נתונים בו לענישה החמורה ביותר, לרבות עינויים והוצאות להורג. אלה ששמעו ב-1942 וב-1943 את השם אושוויץ בתור יעד של מגורשים יהודים כבר היטיבו להכיר את השם, שכן נתקלו בו בפרסומים התכופים של הממשלה הפולנית הגולה בלונדון. ואולם בפרסומים הללו תואר אושוויץ בתור מקום עונשין נורא, אבל לא אתר של רצח המוני, כי אז עדיין לא היה כזה.

ב-12 במרס 1942 השלימה רשות הרכבות הגרמנית את הכנת לוח הזמנים של אושוויץ-בירקנאו לחודשים הבאים. ריכרד ליכטהיים, נציג הסוכנות היהודית בג'נווה, דיווח כעבור ארבעה ימים ללונדון על גירושם הקרוב של 70,000 יהודים מסלובקיה ותיאר את יעדם של המגורשים כ"גטו ליד הגבול הפולני". היעד כמובן לא היה גטו כלל ועיקר. המגורשים הראשונים מסלובקיה הגיעו ב-26 במרס 1942. ראשוני המגורשים היהודים מסלובקיה הומתו בגז באושוויץ בתחילת במאי.

בשנתיים הבאות הולכו רכבות יהודים מכל רחבי אירופה לאושוויץ-בירקנאו, אבל בשנתיים האלה דווח בקביעות לפקידים בירושלים, בלונדון ובניו יורק כי היהודים נשלחים ליעד "אי-שם במזרח" או בפולין או, כפי שנכתב על-פי-רוב, ל"יעד לא ידוע". לפי מידע שהעבירה המחותרת, בנובמבר 1943 מסר אסיר פולני שנמלט מאושוויץ דוח מפורט על המחנה ותיאר בו גם את תהליך ההשמדה המונית בבירקנאו. יז'י טָבֹו, תלמיד רפואה פולני, ברח מן המחנה ב-19 בנובמבר 1943. לאחר מכן כתב בקרקוב דוח מפורט של 19 עמודים על

אושוויץ. הדוח הופץ בין בעלות הברית תחת השם "דוח של רב סרן פולני". אין בידינו עדות כלשהי שתוכני הדוח בעניין בירקנאו פורסמו בעיתונות הבין-לאומית או הובאו לידיעת הציבור הרחב.

ב-13 במאי, תשעה ימים אחרי שהומתו ראשוני המגורשים היהודים מסלובקיה באושוויץ בגז, סיפר נוסע מבודפשט שעבר בשווייץ בדרכו לדרום אמריקה לנציגים היהודים שם, כי 20,000 יהודים סלובקים כבר נשלחו "לפולין", כלשונו, והוסיף כי עדיין לא ידוע מה עלה בגורלם שם. הידיעה הועברה מיד לירושלים. דיווחים כאלה הגדילו את הבלבול: אף כי אושוויץ, כמו חלמנו, היה חלק מפולין בין מלחמות העולם, ב-1939 הוא סופח לגרמניה כחלק ממזרח שלזיה העילית והופיע בגבולות גרמניה בכל המפות מימי המלחמה. לפיכך חיפשו את היהודים שלפי הדיווח מ-13 במאי נשלחו "לפולין", בפולין, בייחוד בטרבלינקה שבפאתי ורשה. לטרבלינקה נודעת חשיבות לדיון על הסודיות שנשמרה בבירקנאו, שכן מאמצע 1942 הוא היה המחנה שהידיעות עליו היו הרווחות ביותר בדיווחים מערביים. דומה היה כי טרבלינקה הוא מחנה ההשמדה הראשי, והוא משל בכל הדיווחים שהגיעו למערב בקיץ 1942.

דוח הבונד, שהגיע מוורשה ללונדון ביוני 1942 ושודר מיד ב-BBC, ביקש למסור סיכום מקיף של כל מה שידעו יהודי ורשה בעת חיבורו, במועד כלשהו בחודש מאי. הדוח הזכיר את חלמנו, והודות לבורח יעקב גרְ'נובסקי שסיפר את סיפורו בוורשה, תיאר את מעשי ההרג בחלמנו לפרטי פרטיהם. על גירושם של 25,000 יהודים מלובלין (אשר כידוע לנו עכשיו, יעדו העיקרי היה בלז'ץ), הסתפק הדוח בקביעה שהם "נלקחו ל'יעד בלתי-ידוע'... בקרונות רכבת חתומים".¹ אושוויץ-בירקנאו לא הוזכר בדוח, אבל בזמן חיבורו, בסוף אפריל או בתחילת מאי, נרצחו שם לא יותר מ-1,000 מתוך 6,000 המגורשים היהודים.

בין 5 ל-11 במאי 1942 נרצחו כ-5,200 יהודים מערי זגלמביה, דומברוֹבָה-גורניצ'ה, פּוֹנְדִין, זְוִיֶרְצ'ה וסוסנוביץ, בתא הגזים של בונקר 1 באושוויץ-בירקנאו (שכונה "הבית האדום הקטן"). ידיעה נוראה זו אינה מופיעה בדוח כלשהו שנשלח למערב בשנתיים הבאות. עם זאת, שמועות רבות נפוצו, ורבות מהן הכילו פרטים מזוועים. ב-24 ביוני דיווח משרד החוץ הפולני הגולה בלונדון שבוורשה מהלכות שמועות כי "משתמשים ביהודים לשם ניסויים בגאזים רעילים".² הוא לא ציין היכן נעשים הניסויים הללו. במסיבת עיתונאים שכינס הקונגרס היהודי העולמי בלונדון ב-29 ביוני, אמר הדוקטור שְׁרַצְבֶּרט כי מיליון יהודים פולנים נרצחו במחנות השמדה, אך לא הזכיר את אושוויץ.

ב-1 ביולי הזכיר בראשונה ה-Polish Fortnightly Review, שיצא לאור בלונדון, את סוביבור ודיווח על עשרות אלפי יהודים שנרצחו שם. באותו גיליון עסק דיווח על אושוויץ רק בגורלם

¹ מרטין גילברט, אושוויץ ובעלות-הברית, תל אביב 1988, עמ' 40.
² שם, עמ' 41.

של פולנים לא-יהודים. דיווח זה אישר שאשוויץ הוא מחנה עונשין לפולנים, וצוין בו כי עם הניסויים שנעשים שם באסירים נמנה השימוש בגז רעיל. אסירים יהודים או קרבנות יהודים לא הוזכרו כלל. שבועיים לאחר מכן, ב-16 ביולי, נכתב ב-Polish News Report שהופץ בלונדון על יהודים הנרצחים ב"תחנות-גאז גדולות" שהוקמו בפולין. ואולם המחוז היחיד שהוזכר היה מחוז לובלין, כלומר סוביבור ובלז'ץ.³

עם הקהילות היהודיות הגדולות שנרצחו כמעט בשלמותן בבירקנאו בין מאי 1942 לאפריל 1943 נמנתה קהילת סלונקי – יותר מ-40,000 מיהודיה נרצחו שם, וכמותם עשרות אלפי יהודים מסלובקיה, מצרפת, מבלגיה ומהולנד. החל מספטמבר 1943 גורשו לבירקנאו יותר מ-44,000 יהודים מן הגטו לדוגמה של טרזיינשטט ונרצחו. אף לא אחד מן הגירושים האלה לא נקשר בשמו של אושוויץ בדוח כלשהו שהגיע למערב. מה שכן היה ידוע ודווח ברבים היה דבר המעצרים והגירושים, בייחוד מצרפת, מבלגיה ומהולנד. ב-3 באוגוסט 1942 כלל ה-Times הלונדוני את יהודי סלובניה בדיווחו על הגירושים האחרונים. לפי הדיווח ב-Times מהולנד נמסר כי 600 יהודים מגורשים מדי יום (נתון זה היה מופרז). אבל לאן גירשו אותם? לפי ה-Times, "מכנסים אותם שם [בפולין] בתנאים של השפלה ומצוקה. גורלם נגזר אם להשמדה ואם לקיום עלוב בגטו המזרחי הענקי שמסביב ללובלין, מחוץ לתחומו של הרייך הגרמני".⁴

ב-8 באוגוסט דיווח ה-Times על הזעם בצרפת לנוכח גירושם של יהודים מצרפת "ליעד לא ידוע". רשימה אחרת באותו טור סיפרה על דוח שזה עתה הגיע ללונדון בדבר אכזריותם של הנאצים כלפי יהודי הולנד. משפחות שלמות נעקרו ממיטותיהן השכם בבוקר, הצטוו לקחת אוכל לשלושה ימים והובלו לתחנה. לאחר מכן הן נשלחו ברכבות דחוסות "ליעד לא ידוע". היעד היה אושוויץ-בירקנאו. הוא היה עדיין בגדר נעלם ככל שהיו הדברים אמורים בגירושי היהודים. למרבה האירוניה, הידיעה הבאה באותו טור של ה-Times בבוקר ההוא הזכירה את היעד האמיתי: מחנה הריכוז אושוויץ. אבל היא נקבה בשם המחנה לא בהקשר של גירוש היהודים, אלא בתור מקום שנשלחו אליו 540 פולנים לא-יהודים בעקבות גל של חבלות ש"פשה בכל רחבי פולין".

"היעד הלא ידוע" עדיין לא נקשר עם אושוויץ-בירקנאו. אושוויץ גם לא הוזכר בידיעה שהועברה לשווייץ באותו אוגוסט ולאחר מכן נשלחה למערב באמצעות גרהרד ריגנר, נציג הקונגרס היהודי העולמי. מקור המידע של ריגנר סיפר לו כי "במטה הפירר נדונה ונשקלת תוכנית לחסל את כול היהודים שבמדינות הכבושות בידי גרמניה או הנתונות לשליטתה, שלושה מיליונים וחצי – ארבעה מיליונים. הם יחוסלו במכה אחת, אחרי שיגורשו וירכזו

³ שם, עמ' 43-44, 49.
⁴ שם, עמ' 51.

במזרח⁵. שוב, היעד לא ברור, ועל התכנית נאמר כי היא עדיין "נדונה ונשקלת". כפי שידוע לנו עכשיו, שלב הדיון והשקילה של תכנית זו כבר הסתיים שמונה חודשים לפחות קודם לכן. בכל זמן פעילותו של בירקנאו נקלטו בבריטניה יותר מ-120 מתוך 200 שדרי הרדיו הסודיים ביותר של גרמניה ופוענחו בבִּלְצ'לי פֶּרְק. היו בהם שדרים של הצבא, של הצי, של חיל האוויר ושל מחנות הריכוז הגרמניים. עם השדרים שנקלטו במשך פרק זמן קצר יחסית נמנו כאלה ששודרו למינהלת מחנות הריכוז בברלין. הודעות אלה, שיצאו מכמה מחנות ריכוז, פוענחו בבִּלְצ'לי מאביב 1942 ועד פברואר 1943. הן נקבו במספר האסירים מדי יום ובמספר היומי של "יציאות בכל אמצעי שהוא".

הגז לא הוזכר כלל בהודעות היומיות שנשלחו לברלין ממחנה הריכוז אושוויץ. מספר אסירי אושוויץ עמד על כ-20,000. מספר זה התייחס למחנה הראשי. אסירי בירקנאו לא הובאו בחשבון, ובהודעות לא נזכר מספר האסירים בבירקנאו בזמן נתון כלשהו – מספר שלעתים רחוקות היה נמוך מ-70,000 ולעתים קרובות היה גבוה ממנו בהרבה. זאב לקויר קבע בהקדמתו ל-Auschwitz Chronicle (1990), גרסתו האנגלית של ה"קלנדריום" של דנוטה צ'ך, כי בבִּלְצ'לי היה "מעקב יומימי אחר דוחות [שהצביעו כי] 4,000 איש הגיעו בערב ופחות מ-1,000 מהם עדיין היו בחיים בבוקר המחרת". לא זה היה המצב. דוחות על מקרי מוות מעין אלה לא פוענחו, שכן בעצם מעולם לא נשלחו בדרך זו. מקרי המוות שהדוחות המפוענחים נדרשו אליהם יוחסו בעיקר לטיפוס ולקדחת הבהרות, ולעתים רחוקות יותר גם לירי ולתליות. אלה התייחסו למחנה הראשי של אושוויץ ולאסירים פולנים, לא למגורשים יהודים.

המינוח שננקט במסרים מפוענחים אלה, "יציאות בכל אמצעי שהוא", לא שימש בלעדית – ואף לא בעיקר – לציון מיתות. אסירים הועברו כל הזמן הן מאושוויץ והן מבירקנאו למחנות אחרים. מערכת עבודת הכפייה של האזור היתה תלויה בהעברות כאלה. בשנת 1943 קלטו אושוויץ ובירקנאו 150,000 אסירים בסך הכול, ו-20,000 מהם הועברו למקומות אחרים. לפיכך הדימוי של מחנה עבודה התחזק, ולא נחלש דווקא, בגלל השדרים המפוענחים שדיווחו על תנועה מתמדת. ואפילו שדרים מפוענחים אלה נפסקו בפברואר 1943.

בתזכיר ששלח ב-15 באוגוסט 1942 כלל ריכרד ליכטהיים מידע שהביאו שני עדי ראייה, יהודי ולא-יהודי, שעתה זה הגיעו לשווייץ, אחד מהם יום קודם לכן. אחת הפסקאות בתזכיר של ליכטהיים דיווחה בתמציתיות ובמדויק כי "את היהודים המגורשים מגרמניה, בלגיה, הולנד, צרפת וסלובקיה שולחים לטבח, ואילו את הארים המגורשים למזרח מהולנד ומצרפת

⁵ ישראל גוטמן, "מברק ריגנר", בתוך: האנציקלופדיה של השואה, תל אביב 1990, כרך ה', עמ' 1159; גילברט, אושוויץ ובעלות הברית, עמ' 55.

מנצלים באמת-ובתמים לעבודה".⁶ ושוב, אפילו בתוך מסת העובדות והשמות של עשרות אתרים של רצח המוני במקומות אחרים, לרבות בלז'ץ, לא הוזכרו אושוויץ או בירקנאו. ב-27 באוגוסט שיגר קונסול ארצות-הברית בג'נווה למחלקת המדינה פרטים על הגירויים הנמשכים מצרפת. המקור שלו היה אזרח אמריקני מעודכן שעתה זה חזר מווישי; ולדבריו, באמצע אוגוסט גורשו מזרחה 3,500 יהודים ממחנות בצרפת של וישי. הוא הוסיף כי "בהתאם לפקודות נוספות יימנה גורל דומה לעוד 15,000 איש בין 23 באוגוסט לאמצע ספטמבר".⁷ מה היה הגורל הזה? לדברי האמריקני, פירוש הגירוש היה אחד משניים – עבודת כפייה או השמדה אטית ב"שמורה" היהודית בפולין. לא היה זכר לאושוויץ או למחנה אחר כלשהו. לפי דוח זה, היהודים נרצחו בעיקר באמצעות הרעבה אטית בגטאות במזרח. פחות משבועיים אחרי דוח זה היתה כותרתו של המאמר הראשי בדף של חדשות האימפריה והחוץ של ה-Times: "הקרבות היהודים של וישי: ילדים מגורשים לגרמניה". המאמר סיפר על "אכזריות מתמשכת" של מסע הגירויים. נשים וילדים, הוא ציין, "שלפתע הודיעו להם" כי יוכלו לבקר את קרוביהם במחנות מעצר שונים, "הוכרחו להתלוות אל המגורשים, מבלי שתינתן להם כל הזדמנות להתכונן". לפי דיווח מפורט זה, "יצאה מליון לגרמניה רכבת ובה 4,000 ילדים יהודים, ללא מלווים, ללא תעודות-זיהוי ואף ללא סימני היכר".⁸ היכן בגרמניה לא היה ידוע. היעד היה אושוויץ.

אף כי יעדם של המגורשים לא היה ידוע, רישומן של הידיעות מצרפת היה ניכר. ב-8 בספטמבר נדרש ראש ממשלת בריטניה וינסטון צ'רצ'יל לגירויים בעת סקירה מקפת שנתן לפרלמנט על מצב המלחמה. "הרדיפות הברוטליות" של הגרמנים "בכל ארץ וארץ שאליה פלשו צבאותיהם", אמר צ'רצ'יל לבית הנבחרים, התגברו באחרונה בגלל מה שתיאר כפשע "החייטי ביותר, המתועב ביותר וחסר-הטעם ביותר מבין כל פשעיהם... בפעום שעת השחרור באירופה, ואכן היא תפעם, תבוא גם שעת העונש".⁹

ב-26 במאי 1943, שנה ושלושה שבועות אחרי תחילת ההמתה השיטתית בגז של יהודים שגורשו לאושוויץ, דיווח כתב ה-Times בקושטא (שהיה בקשר עם נציגי הסוכנות היהודית בעיר זו) על גירושם של 50,000 יהודים מסלוניקי "לפולין", והביא מפי עד ראייה תיאור מפורט ונוגע ללב של קרונות הבקר שבהם גורשו היהודים. על-פי דיווחו, במקום כלשהו ביוגוסלביה נלקחו היהודים למחנה ועברו בו "חיטוי", וראשיהם – גם ראשי הנשים – גולחו. משם, כך נחתם הדיווח, "נשלחו אלה שנותרו בחיים לקראקוב ושם אבדו כל עקבותיהם".¹⁰ לאמתו של דבר, הם נלקחו לבירקנאו שליד קרקוב, ושם הומתו רובם בגז. ושוב, השמות

⁶ גילברט, אושוויץ ובעלות הברית, עמ' 62.

⁷ שם, עמ' 61.

⁸ שם, עמ' 64.

⁹ שם, עמ' 64-65.

¹⁰ שם, עמ' 134.

בירקנאו ואשוויץ אינם מופיעים בדיווח. המילים "אבדו כל עקבותיהם" הן בבחינת תזכורת לא רק לכישלון הניסיון להתחקות על היעד, אלא גם לסודיות שבה עטפו הגרמנים במכוון את כל התנועות הללו.

כעבור חמישה ימים, ב-1 ביוני, תחת הכותרת "הברוטליות של הנאצים כלפי היהודים", נקב הכתב הדיפלומטי של ה-Times בשמו הפולני של המחנה, אושווינצ'ים, כשם המוזכר בכמה דוחות כיעדם של היהודים מגטו קרקוב. לדברי הכתב, גטו קרקוב "רוקן" מיושביו, 1,000 יהודים נרצחו ברחובות ובבתים, והאחרים "נלקחו למחנה-הריכוז אושווינצ'ים". הכתב לא ידע לא מה עלה שם בגורל המגורשים ולא מה היה יעדם של יהודים שגורשו מכמה ערים פולניות אחרות "בתנאים קשים יותר משיכול אדם לשאת לאורך-ימים", ולא הוסיף אלא: "הנסיעה היא לעתים קרובות ממושכת מאוד".¹¹ מה היה יעדם של המסעות הארוכים הללו, דומה שאיש לא ידע.

היעד הלא ידוע נשמר בסוד, בין היתר, משום שהיה מדובר ביותר מיעד אחד ומשום שיהודים שגורשו מאותו מרכז גירוש נשלחו למחנות השמדה שונים. כך גורשו לכל אורך אפריל ומאי 1943 בסך הכול 20,000 יהודים הולנדים ברכבות ממחנה וסטרבורק בהולנד. יעדם לא היה ידוע לא לרשויות היהודיות ההולנדיות, לא לסוכני בעלות-הברית ולא למשקיפים ניטרליים. היעד הזה לא היה אושוויץ אלא סוביבור. אבל תאי הגזים של בירקנאו לא שבתו ממלאכה. ב-25 ביוני 1943 הגיעו למחנה יותר מ-1,000 יהודים צרפתים שגורשו מדֶרְנַסִי; מחציתם הומתו בגז עוד באותו יום. ואף כי הגירושים של יהודי הולנד לסוביבור נפסקו ב-20 ביולי, הם התחדשו ב-24 באוגוסט – לאשוויץ.

בין 24 באוגוסט ל-16 בנובמבר גורשו לאשוויץ יותר מ-8,000 יהודים הולנדים; רובם הומתו בגז. ואף-על-פי-כן, שמו של אושוויץ עדיין לא נזכר בהודעות הפחד והחרדה שהגיעו כמעט יומיום למנהיגים היהודים ולמנהיגי בעלות-הברית. הדאגה באותו קיץ התמקדה במחנות העבודה ובגידולה של מערכת המחנות לעבודת כפייה. כך ב-2 ביולי שלח ריגנר לממשלה הצ'כוסלובקית הגולה בלונדון מברק שנועד להימסר לקונגרס היהודי העולמי: מגיעות אלינו ידיעות מעוררות-דאגה ממחנות שלזיה העילית. פועל צרפתי שגורש לשם מדווח על ריכוזים גדולים של צרפתים, שבויי-מלחמה אנגלים, אסירים רגילים ויהודים, במחנות עבודה. בתי-חרושת גדולים לייצור גומי סינתטי, ועל-ידם מגורים בשביל פועלים, הולכים ונבנים מעל למכרות פחם. באחד מאתרי הבניה עובדים 36,000 איש, ובאתר אחר – 24,000. ביניהם מצויים כמה אלפי מגורשים יהודים מגיל 16 עד 24; היחס כלפיהם הוא הגרוע ביותר.

הזקיפים מצוידים בשוטי עור והם מצליפים בהם ללא-הרף בקרבנותיהם. המגורשים עדיין לבושים בבגדים שלבשו בעת מעצרם, והיום הם קרועים ובלויים לגמרי. הקצבת המזון

¹¹ שם.

היומית שלהם היא שתי מנות קטנות של מרק, 100 גרם לחם ומעט קפה שחור. הם ישנים על הרצפה, ללא מזרן, בצפיפות נוראה ובלי יכולת להשתרע. החולים והפצועים אינם מקבלים טיפול רפואי. שיעור התמותה כה גבוה, עד שבחלק מן המחנות התחלפו כל העובדים היהודים פעמים רבות. על הלא-יהודים נאסר לקיים כל מגע עם היהודים.¹²

הידיעות האלה היו מדאיגות. בכל האמור במחנות העבודה בשלזיה העילית הן גם היו מדויקות. ואולם לא היה בהן זכר לא לאושוויץ, שנמצא בלב מערכת מחנות העבודה של שלזיה העילית, ולא לבירקנאו, זירת ההרג היומימי בגז ובאמצעים אחרים של זרם בלתי פוסק של מגורשים, שאלפים אחדים מהם אכן נשלחו למחנות העבודה שתוארו ריגור בחיוניות כה רבה. הבלבול וחוסר הידיעה נמשכו כל שנת 1943. ב-19 במאי 1943, במהלך דיון על פליטים יהודים בפרלמנט הבריטי, תוארו הגירושים לפרטי פרטיהם, אבל המחנה היחיד שהוזכר בשמו היה טרבלינקה. על יהודי בלגיה, שלאמתו של דבר גורשו לאושוויץ, נאמר כי גורשו למחנות ריכוז בפולין ובגרמניה. חודשיים אחרי הדיון הזה, ב-20 ביולי 1943, שלחו נציגי הסוכנות היהודית בקושטא לירושלים לקט של ידיעות שהתקבלו לא מכבר מאירופה. המגורשים מטרזיינשטט, קבעו הידיעות, יצאו למסע "שאישי אינו יודע את סופו".¹³ השדר מקושטא סיפק ידיעות מדאיגות גם על יהודי זגרב, בירתה של מדינת הציר קרואטיה. לפי ידיעה שהגיעה לקושטא חודשיים קודם לכן, מן הקהילה היהודית המשגשגת לשעבר שמנתה אלפים רבים נותרו לא יותר מ-400 יהודים, ובהם רק 45 ילדים. אלפים אלה, קבעה הידיעה, "הועברו למגורים בפרוור קבר". עכשיו הגיעו עוד חדשות: מתוך 400 הניצולים מלפני חודשיים, גורשו 350 "ליעד בלתי-ידוע".¹⁴

הדיווח השלם ביותר עד אז על הרציחות ההמוניות הגיע במכתב ששלחו ארבעה ציונים צעירים מן העיר הפולנית בֶּנְדִין ב-17 ביולי 1943. מכתבם הוברח דרך אירופה הכבושה והגיע לקושטא באמצע אוגוסט. המכתב אישר את היקף הטבח וסיפר על 80,000 יהודים ממערב פולין הכבושה או המסופחת שהומתו בגז בחלמנו. בערים ורשה, לובלין, צ'נסטוכובה וקרקוב, נאמר במכתב, "אין עוד יהודים". הם הושמדו בטרבלינקה, "מקום השמדה מפורסם", כפי שהגדירוהו כותבי המכתב, מחנה שלא שימש רק להשמדת יהודים פולנים, אלא גם להשמדתם של יהודים מהולנד, מבלגיה וממקומות אחרים.

המכתב מ-17 ביולי הוסיף וסיפר על המתתם בגז בבלז'ץ ובסוביבור של כל היהודים ממחוז לובלין. עוד צוין בו, כי רק במזרח שלזיה העילית, באזור שבו מצויה בֶּנְדִין, עדיין חיים יהודים "בתנאים טובים באופן יחסי". אבל גם שם השתנו הדברים. שלושה שבועות קודם לכן

¹² שם, עמ' 135.

¹³ שם, עמ' 139.

¹⁴ שם. "קבר" בעברית גם במקור.

"גורשו" 7,000 יהודים מִבְּנֵי הַדָּר וְהוֹמָתוּ בְּאוֹשׁוויץ: "משמידים אותם בריות ובשרפה". המתה בגז לא הוזכרה, וגם לא הגירושים לאושוויץ מערים אחרות.

חודשים אחדים נמנו יהודי בְּנֵי הַדָּר עִם הַמַּעֲטִים שֶׁהֲצִלְיָהוּ לְהַשִּׁיג דְּרֻכּוֹנִים דְּרוֹם אַמְרִיקָנִים מְשׁוּוִיץ. אַבֵּל בְּמִכְתָּבָם מ־17 בְּיוֹלֵי צִיֵּנוּ אַרְבַּעַת הַצְּעִירִים הַצִּיּוֹנִים כִּי מִמְּגוֹרְשֵׁי הַמְּשֻׁלָּח הָאֲחֵרִים "לֹא קִיבְּלָנוּ עַד הַיּוֹם כֹּל יְדִיעָה". תְּחִילָה חֲשַׁבּוּ שֶׁהִגִּיעוּ לְחוֹף מִבְּטָחִים, אֲךָ "אֲנִי יוֹדְעִים הַיּוֹם בּוֹדְאוֹת שֶׁהַמְּשֻׁלָּח הוֹבֵא לְאוֹשׁוויץ".¹⁵

שְׁלוֹשָׁה יָמִים אַחֵר כִּךְ נִשְׁלַח עוֹד מִכְּתָב מִקוֹשֵׁטָא לִירוּשָׁלַיִם, מִכְּתָב שֶׁהִגִּיעַ לְטוֹרְקִיָּה מִבְּרִיטִיִּסְלוּוָה כְּשֶׁלֹּשָׁה חֳדָשִׁים קוֹדֵם לָכֵן. גַּם מִכְּתָב זֶה הַזְּכִיר אֶת אוֹשׁוויץ, אֲךָ לֹא כִּמְרָכֵז שֶׁל רֵצֵחַ הַמּוֹנִי. תַּחַת זֹאת נִדְרַשׁ הַמִּכְּתָב לְ"אוֹתָם מְרָכָזִים עֵיקָרִיִּים" שֶׁגִּבְרִים וְנָשִׁים נִשְׁלָחִים אֲלֵיהֶם, וְנִקְבָּה בְּשֵׁם שֶׁל שְׁלוֹשָׁה מְרָכָזִים: אוֹשׁוויץ בְּשִׁלְזֵה הַעִילִית, בִּירְקֵנָאוּ בְּשִׁלְזֵה הַעִילִית וְלוֹבְלִין. בְּהַמְּשָׁךְ הַסְּבִיר הַמִּכְּתָב כִּי "הַשְּׁהִיָּה בְּמַחֲנוֹת אֵלֶּה הִיא בְּחֻזְקָתָהּ מִעֲצָר מוֹנֵעַ".¹⁶

הַנְּאֻצִּים עֵדִיִן קִיּוּ לְשַׁמֵּר אֶת הַרוֹשֵׁם שֶׁבִּירְקֵנָאוּ אֵינְנוּ מַחֲנֵה הַשְּׂמֵדָה. ב־6 סֶפְטֵמְבֵּר 1943 יֵצְאוּ שְׁתֵּי רֵכְבוֹת מִגֶּטוֹ טְרַזִּינְשְׁטַט וְהִגִּיעוּ לְאוֹשׁוויץ-בִּירְקֵנָאוּ ב־8 סֶפְטֵמְבֵּר. נוֹסְעֵיהֶן לֹא עָבְרוּ כָּל סִלְקָצִיָּה, וְהַגְּבָרִים וְהַנְּשִׁים לֹא שׁוֹכְנוּ בְּמַחֲנוֹת נִפְרָדִים; הַמְּגוֹרְשִׁים, 5,007 בְּמִסְפָּר, נִלְקְחוּ ל־30 אֹרוֹת בְּאֶזֶר מִיּוֹחַד בִּבִּירְקֵנָאוּ וְהוֹרְשׁוּ לְחַיּוֹת יָחַד בְּמַעֲיָן מַחֲנֵה מִשְׁפָּחוֹת, כִּפִּי שְׁחִיו קוֹדֵם לָכֵן בְּטְרַזִּינְשְׁטַט. רופאי הַס"ס לֹא הוֹפִיעוּ, כִּמְנַהֵגִם בְּבִלּוֹקִים אַחֲרֵים, כְּדִי לְבַרֵּר אֶת הַחֹלִים וְהַחֲלִשִׁים לְהַמְתֵּה בְּגֵז. שְׁלֹטוֹנֹת הַמַּחֲנֵה עוֹדְדוּ אֶת הַמְּגוֹרְשִׁים לְשִׁלּוֹחַ גְּלוּיּוֹת לְקְרוֹבִים וְלִידֵידִים בְּטְרַזִּינְשְׁטַט וּבְצ'קוֹסְלוֹבְקִיָּה. עַל הַגְּלוּיּוֹת נִרְשַׁם מִעֵנָם שֶׁל הַשּׁוֹלְחִים: "בִּירְקֵנָאוּ, לִיד נוֹי בְּרוֹן, מִזְּרַח שְׁלִזֵּה הַעִילִית".

נוֹי בְּרוֹן הִיתָה עֵיירָה קֵטְנָה כְּשֶׁמוֹנֵה קִילּוֹמֵטְרִים מִצְּפוֹן מִעֵרֵב לְבִירְקֵנָאוּ, וְהַנְּאֻצִּים בָּחֵרוּ בְּשֵׁם זֶה בְּכוּוֹנָה, כְּדִי שְׁאִישׁ מִמִּקְבְּלֵי הַגְּלוּיּוֹת מִמַּחֲנֵה הַמִּשְׁפָּחוֹת לֹא יִקְשֵׁר אוֹתוֹ לְכַתּוּבַת הַשְּׂגוּרָה "Konzentrationslager Auschwitz o/s", שְׁבָה הַשְּׁתַּמְשׁוּ אֲסִירִים אַחֲרֵים בִּבִּירְקֵנָאוּ בְּמִקְרִים הַנְּדִירִים שֶׁהוֹרְשׁוּ לְכַתּוּב. כִּךְ נִשְׁמְרָה הַפְּרָדָה בֵּין זְהוּתוֹ שֶׁל בִּירְקֵנָאוּ לְזוֹ שֶׁל אוֹשׁוויץ, וְדוֹמָה הִיא כִּי מְדוּבָר בְּשָׁנֵי מְקוֹמוֹת שׁוֹנִים לְחִלוּטִין. הַמְּסַר שֶׁל גְּלוּיּוֹת אֵלֶּה הִיא בְּרוּר, וּבְמִקְרָה שֶׁל 5,000 הַמְּגוֹרְשִׁים מִטְרַזִּינְשְׁטַט – מְדוּיָק. הֵם אֲכַן גּוֹרְשׁוּ, גּוֹרְשׁוּ לְבִירְקֵנָאוּ, אֲךָ עֵדִיִן הֵיוּ בְּחַיִּים.

שְׁלוֹשָׁה דוֹחוֹת עוֹבְדֵתִים שֶׁצוּרְפוּ לְמִכְּתָב שֶׁהִבִּיא שְׁלִיחַ מִבְּרִיטִיִּסְלוּוָה לְקוֹשֵׁטָא ב־11 סֶפְטֵמְבֵּר 1943 וְנִשְׁלָחוּ מִיֵּד לִירוּשָׁלַיִם, לְלוֹנְדוֹן וְלִנְיוּ יוֹרְק, סִיפְקוּ עוֹד אִישׁוֹשׁ לְתַכְנִיתֵם הַמְּכוּוֹנָת שֶׁל הַנְּאֻצִּים לְרֵצוֹחַ אֶת כָּל הַיְּהוּדִים. דוֹחַ בְּרִיטִיִּסְלוּוָה צִיֵּן כִּי "כִּיּוֹם אֲנִי יוֹדְעִים שֶׁסוֹבִיבּוֹר, מְלִקִינֵיה-טְרַבְּלִינְקָה, בְּלִז'ץ וְאוֹשׁוויץ הֵם מַחֲנוֹת-הַשְּׂמֵדָה", הַמַּחֲזִיקִים יַחֲדוֹת

¹⁵ צִיטוֹטִים מִתּוֹךְ: צִבִּי בְּכֹרֶךְ (עוֹרֵךְ), אֵלֶּה דְּבָרֵי הָאֲחֵרוֹנִים: מִכְּתָבִים אַחֲרוֹנִים מִן הַשּׁוֹאָה, מִכְּתָב 18, עֵמ' 104-105.
¹⁶ גִּילְבֵּרְט, אוֹשׁוויץ וּבְעֵלוֹת הַבְּרִית, עֵמ' 140.

עבודה קטנות כדי ליצור "רושם של מחנה-עבודה". מטעם זה, הוסיף הדוח, "יכלו אנשים בודדים לשגר אלינו מפעם לפעם אות חיים".¹⁷ אושוויץ הוזכר עתה בפעם השנייה בשלושת החודשים החולפים כמקום שבו מוצאים המגורשים להורג, אבל לא יוחסה לו חשיבות מיוחדת. אשר לבירקנאו, שגלויות כה רבות נשלחו ממנו, שמו עדיין לא הוזכר כלל.

ב-5 בנובמבר 1943 הופיע בראשונה השם בירקנאו, להבדיל מאושוויץ, במברק מג'נווה: בהודעה ששלח ריגנר לממשלה הצ'כוסלובקית הגולה בלונדון ולעמיתיו בקונגרס היהודי העולמי בעיר זו. ההודעה ציינה כי "לאחרונה, מספרם של הטרנספורטים מטרזיינשטאדט הולך ורב. בין 15 ביולי ל-30 בספטמבר גורשו בין השאר 6,800 יהודים צ'כים מטרזיינשטאדט לבירקנאו. הם הושמו על רכבות-הגירוש תחת איום של מכונות-יריה שהיו מוכנות לירי".¹⁸ זה היה מחנה המשפחות בבירקנאו.

ב-14 במרס 1944 פרסמה הממשלה הפולנית הגולה בלונדון דוח מלא על הרג היהודים במחנה ינובסקה. לדוח זה נודעה השפעה ניכרת, והוא עמד מאחורי המאמצים לפרסם מה עלה בגורל היהודים שלפי ההערכה עדיין חיו באזור לבוב. לאמתו של דבר, רובם גורשו לבלז' שנה קודם לכן ונרצחו שם.

יום לאחר פרסום הדוח בלונדון שבה ו"נחשפה" בקושטא האמת על אושוויץ. המקור היה המחתרת הפולנית, והפרטים פורסמו בעיתון *Polska pod Okupacja Niemiecka*, שהוציא לאור הקונסול הכללי הפולני בקושטא, א"נ קורציוש. לדברי קורציוש, 850,000 יהודים הומתו בגז באושוויץ בין קיץ 1942 לסתיו 1943, ובהם 60,000 יהודים מיוון, 60,000 מצרפת, מבלגיה ומהולנד ו-501,000 מסלובקיה, מבוהמיה וממורוניה. נוסף עליהם, ציין קורציוש, בקיץ 1943 הומתו בגז באושוויץ 15,000 יהודים מן הערים הפולניות בַּנְדִין וסוֹסֶנוֹבִיץ. נתונים אלה היו גבוהים בהרבה מכל מה שנתפרסם עד אז במערב על מספר היהודים שהומתו בגז באושוויץ וגבוה ממה שנחשב היום למספר האמיתי של קרבנות תאי הגזים בפרק זמן זה. הדוח הבהיר את מקומו המדויק של "היעד הלא ידוע", אך לא הזכיר את בירקנאו, שם שנקשר בגירושים מטרזיינשטט. הן בעלות-הברית והן הנציגים היהודים בקושטא התעלמו כמדומה לחלוטין מדוח זה. אף עותק שלו לא נשלח כנראה ללונדון, לוושינגטון או לירושלים. העובדות, שסוף סוף דווח עליהן בהרחבה כה רבה, נותרו בגדר סוד, כאילו לא פורסמו מעולם.

ב-24 במרס, שבועיים אחרי דוח פולני עלום זה שבקושי פורסם, הזהיר נשיא ארצות-הברית פרנקלין ד' רוזוולט כי עונשים קשים יוטלו על כל מי שהשתתף, כדבריו, ב"גירוש יהודים אל מותם בפולין". היכן בפולין, הוא לא אמר. שישה ימים אחרי שהשמיע רוזוולט את אזהרתו, שיגר שר החוץ הבריטי אנתוני אידן אזהרה חמורה לכל הממשלות הגרות "המגרשות

¹⁷ שם, עמ' 143.
¹⁸ שם, עמ' 148.

אזרחים אל יעדים שננקבו על-ידי ברלין". פעולות כאלה, אמר אידן, "דין כדין סיוע לרדיפות בלתי-אנושיות או לטבח".¹⁹

ב-3 במרס נאמר לכלואים במחנה המשפחות בבירקנאו לכתוב גלויות ולבקש שישלחו אליהם חבילות מזון. הם אולצו לכתוב על הגלויות את התאריך 25, 26 או 27 במרס. ואז, ב-7 במרס הם נלקחו מן הבלוקים שלהם לתאי הגזים, ונרצחו למחרת. היהודים שהובאו מטריינשטט החל מדצמבר 1943 הושארו בינתיים בחיים. שני יהודים מצ'כוסלובקיה, רודולף ורבה ואלפרד וצלר, שעבדו באושוויץ מאז קיץ 1942, הבינו כי גורלם של הנותרים במחנה המשפחות לא יהיה שונה. ב-7 באפריל הם התחבאו באחד מאזורי העבודה בין הגדר הראשונה שהקיפה את המחנה לגדר השנייה. זה היה השלב הראשון בתכנית בריחתם מן המחנה בניסיון לעשות את דרכם דרומה.

בעוד ורבה וצלר שוכבים במקום מחבואם במרחק ראייה מן הבלוקים של בירקנאו, סיפרו הנציגים היהודים בג'נווה לשני דיפלומטים אמריקנים ששירתו בשווייץ את כל הידוע להם על גורלם של יהודי אירופה. ריגנר וליכטהיים, שעמדו בראש המשלחת, הרצו יותר משעה על החדשות העדכניות ביותר שהגיעו אליהם. הם דיברו על "הגורל הטרגי", כפי שכינו זאת, של יהודי אירופה. ריגנר העביר לידיהם שני תצלומים. האחד הראה גוויות של יהודים בטרנסניסטריה, יהודים רומנים שגורשו מזרחה בסתיו 1941, והאחר הראה, לדברי ריגנר, את "אחד מתאי-המוות של טרבלינקה". תצלום זה, אמר ריגנר, "הריהו עדות הבאה לחזק את הדוח שפירסמו לאחרונה חוגים פולניים ובו תיאור מחנה-המוות בטרבלינקה".²⁰ שוב, אושוויץ או בירקנאו לא הוזכרו בשיחה. אפילו שמותיהם אינם נזכרים בדוח על פגישה ארוכה זו, אף שתאי הגזים כבר פעלו שם קרוב לשנתיים.

בשעה שעשו ורבה וצלר והמידע המזווע שלהם את דרכם דרומה, נערך הס"ס להקמתם של עוד שני תאי גזים בבירקנאו. בהגיעם לעיר המחוז הסלובקית זילינה ב-25 באפריל, מסרו ורבה וצלר נתונים מפורטים שלוקטו בשיטתיות במחנה מאז קיץ 1942 על מספר המגורשים שנרצחו מאז מאי 1942. הנתונים ששיין ורבה הבהירו כמה יהודים מצרפת, מהולנד, מבלגיה, מסלובקיה, מיוון וממקומות אחרים, שעד אז ידעו רק שנשלחו ל"יעד לא ידוע", לא זו בלבד ששולחו לאושוויץ, אלא גם נרצחו שם. השניים תיארו בפירוט גם את תהליך הסלקציה וההמתה בגז ואת המיתות בגלל התעללות והרעבה. הם לא נדרשו בדוח שלהם לגורל הצפוי ליהודי הונגריה; הם עזבו את בירקנאו חודש לפני שהגיעו המשלוחים הראשונים מהונגריה. ואולם הס"ס ידע על בריחתם ושיגר מברקים רבים בניסיון לאתרם. ב-25 באפריל, בעצם היום שגוללו ורבה וצלר את סיפורם לפני המנהיגים היהודים בזילינה, הציע אדולף אייכמן בשם הגסטפו להנהיגה של יהודי הונגריה בבודפשט לשאת ולתת על

¹⁹ שם, עמ' 169-170.
²⁰ שם, עמ' 182.

"סחורה תמורת דם", כלומר על אי שליחת היהודים למחנות המוות בתמורה לתשלום נכבד. באותו יום גורלי התרחשו אפוא שני מאורעות: האמת על בירקנאו הגיעה לאנשים שהיה בכוחם להביאה לידיעת הקרבנות הפוטנציאליים, והוגשה הצעה לשאת ולתת על "סחורה תמורת דם".

ב-27 במאי, שבעה שבועות אחרי בריחתם של ׀רבה וַןצֶלֶר, ברחו מן המחנה גם היהודי הפולני צ'סלב מורדוביץ' והיהודי הצ'כי ארנוסט רוזין. הם היו בבירקנאו בעשרת הימים הראשונים של הריגת המגורשים היהודים מהונגריה ויכלו אפוא לתאר את הגעתם למחנה ואת הבורות בבירקנאו שגופות נשרפו בהם יומם ולילה.

ב-6 ביוני 1944 נחתו כוחות אנגליים ואמריקניים בנורמנדיה. הצבא האדום נמצא בגבול הונגריה. הגירויים הנאציים ממערב אירופה לא הושלמו. בצרפת, אף ש-83,000 יהודים גורשו ונרצחו, רובם באושוויץ, עדיין חיו 200,000 יהודים, רבים מהם כשהם מסתתרים מפני גירוש. עשרה ימים אחרי הפלישה לנורמנדיה נשאל ליכטהיים מירושלים מה עלה בגורלם של כמה מאות יהודים פולנים שנכלאו בוויטל שבצרפת, יהודים שמאז אפריל עמדו במוקד התעניינות ופעילות בין-לאומית. ליכטהיים לא יכול היה אלא לדווח מג'נווה כי "הם נשלחו למקום אחר" וכי "שמו של מקום זה לא נודע".²¹ אותו מקום היה בירקנאו.

דוח ׀רבה-וַןצֶלֶר הגיע לשווייץ יומיים לאחר מכן, ב-18 ביוני. לא רק שעתה נודע שמו של המקום, אלא גם הוכח כי הוא הוא המקום שתואר לעתים כה קרובות במילים "יעד לא ידוע" או "אי-שם בפולין". משעמד ליכטהיים על משמעות גילוייהם של ׀רבה וַןצֶלֶר, הוא כתב מיד לירושלים ולניו יורק: "אנו יודעים עתה בדיוק מה אירע והיכן אירע הדבר". "מספר רב מאוד" של יהודי אירופה הומתו "בשיטתיות" לא רק ב"מחנות-המוות המפורסמים בפולין (טרבלינקה וכו')", אלא גם "במתקנים דומים הממוקמים סמוך למחנה-העבודה בירקנאו בשלזיה העילית או בתוכו". וליכטהיים הוסיף:

אכן יש בבירקנאו מחנה-עבודה, כמו במקומות רבים אחרים בשלזיה העילית, ואכן יש עדיין אלפים רבים של יהודים העובדים שם ובמקומות סמוכים (׀ווישוֹבִיץָּ וכו'). אך נוסף על מחנות-העבודה עצמם יש יער של עצי לבנה ליד בירקנאו (בז'ינג'י) שבו בוצעו ההמתות ההמוניות הראשונות בשיטה "פרימיטיבית" למדי, ואילו מאוחר יותר הן בוצעו במחנה-העבודה ב. עצמו בעזרת כל המתקנים המדעיים הדרושים למטרה זו, כלומר בבניינים שנבנו במיוחד לתכלית זו עם תאי-גאז ומשרפות.

ליכטהיים הוסיף וציין כי לפי הדוח החדש אלפים רבים של יהודים פולנים נשלחו לבירקנאו וכמוהם מספר דומה של יהודים אחרים, שקצתם גורשו תחילה לפולין וקצתם "נשלחו ישר

²¹ שם, עמ' 209.

לבירקנאו בקרונות-הבקר המפורסמים – מגרמניה, צרפת, בלגיה, הולנד, יוון וכו", וכל המגורשים הללו "הומתו במתקנים אלה".²²

לא רבה וּוְצֶלַר ולא ליכטהיים לא הזכירו את גירושם של יהודי הונגריה. אבל הדוקטור חיים פוזנר (פזנר) שישב בג'נווה קיבל ב-23 ביוני מכתב מאת משה קראוס, ראש המשרד הארץ-ישראלי בבודפשט, ולפיו בין 15 במאי ל-19 ביוני נשלחו לבירקנאו יותר מ-430,000 יהודים ממחוזותיה השונים של הונגריה. מאחר שהאמת על בירקנאו נחשפה בג'נווה חמישה ימים קודם לכן, לא היה ספק כלשהו לגבי גורלם של המגורשים ההונגרים: לא רק יעדם אלא גם השמדתם התחווה עכשיו. קראוס הזהיר כי עוד 350,000 יהודים כונסו ליד בודפשט וממתינים לגירושם. עניין זה הפך את מכתבו מדיווח גרידא על מה שכבר קרה לקריאה לפעולה.

פוזנר העביר מיד את המידע לסוכנות היהודית. באותו זמן שיגרה אליזבת ויסקמן, דיפלומטית בריטית בשווייץ, מברק ללונדון ובו דוח מפורט. מברק דומה שיגר לווינגטון גם רוזוול מְקֶלְלַנְד, נציגה בג'נווה של הוועדה האמריקנית לפליטי מלחמה. הדוח הבריטי, שנשא את חתימתו של הציר הבריטי בשווייץ קליפורד נורטון, כלל הצעה לאיים על בודפשט בהפצצה אווירית מסיווית של כל בנייני הממשלה הקשורים לגירוש היהודים. בלונדון ביקשו חיים ויצמן (שהגיע באותו יום בטיסה מארץ ישראל) ומשה שרת (שרתוק), מזכיר המחלקה הפוליטית של הסוכנות היהודית, מאידן לנקוט סדרה של צעדים דחופים, לרבות שידור אזהרות לעובדי הרכבת ההונגרים. "אני מסכים לחלוטין שיש להשמיע את המחאה הגדולה ביותר האפשרית", הגיב צ'רצ'יל מיד כשהציגו לפניו את הבקשות ב-7 ביולי, ואכן השידורים להונגריה החלו מיד. הסוכנות היהודית גם ביקשה מאידן ב-6 ביולי להפציץ את פסי הרכבת המוליכים מהונגריה לאושוויץ. תשובתו המידית של צ'רצ'יל היתה חיובית ונחרצת: "הוצא מחיל-האוויר כמה שתוכל ובשעת הצורך השתמש בשמי".²³

בעקבות התקפה אווירית כבדה של חיל האוויר האמריקני על בודפשט ב-2 ביולי, התקפה שלא היתה קשורה כלל לבקשה להפציץ את אושוויץ וללחץ הדיפלומטי הכבד ממקורות שונים, תבע העוצר ההונגרי מיקלוש הורטי את הפסקת הגירושים. נזקי ההתקפה על בירת הונגריה היו כבדים, ומנהיגי הונגריה ייחסו אותה במישרין למברק נורטון-ויסקמן מ-26 ביוני. הגרמנים לא יכלו להמשיך בגירושים בלא השתתפותן המלאה של משטרת הונגריה והרכבת ההונגרית. מקץ יומיים של ויכוחים נכנעו הגרמנים לתביעתו של הורטי, כי לא עמד לרשותם כוח האדם הנחוץ כדי להתנגד לה. כך ניצלו יותר מ-200,000 יהודים הונגרים מגירוש ברכבות לאושוויץ.

²² שם, עמ' 213-214.
²³ שם, עמ' 247.

העובדה שהגרמנים הסיטו במהירות את מאמצי הגירוש שלהם מיתרת היהודים בהונגריה ל-40,000 היהודים ששרדו בגטו לודז' בפולין ולנקודות גירוש לא-הונגריות אחרות, לא היתה ידועה בזמנה. הגירושים נמשכו עוד שלושה חודשים, ושוב תחת מעטה של סודיות. כאשר הגיעו הכוחות הסובייטיים לאושוויץ בינואר 1945, הם מצאו עדות אנושית ותיעודית לטבעו האמיתי של המחנה. אבל רק במאי פרסמה מוסקווה דוח על מה שמצאו שם חייליה. כמקודם, עדיין דבקה באושוויץ הקללה של השתיית המידע על-ידי העלמת האמת.

מקור: גוטמן, ישראל, ברנבאום, מיכאל (עורכים), אושוויץ. אנטומיה של מחנה מוות, יד ושם, ירושלים 2003, עמ' 607-630.